

РОБОТА КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ
З ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ

Ярослав Чайковський, старший викладач кафедри банківської справи Тернопільської академії народного господарства

Актуальною проблемою в кредитній діяльності комерційних банків є значна частка проблемної заборгованості в кредитному портфелі. Про основні тенденції у питанні проблемних кредитів, що склалися на сьогодні у банківській системі України, свідчать дані табл. 1.

Таблиця 1. Структура заборгованості за кредитами, наданими комерційними банками України суб'єктам господарювання у 1999—2001 р.¹, %

Кредити	1999	2000	2001*	Відхилення	
1. Строкові	69,7	78,8	86,6	+9,1	+7,8
2. Прострочені	16,6	11,4	5,7	-5,2	-5,7
3. Сумнівні	3,5	7,0	5,6	+3,5	-1,4
4. Пролонговані	10,2	2,8	2,1	-7,4	-0,7

* На 1 вересня 2001 р.

Враховуючи, що кожній позиції властивий певний ризик невиклати процентів чи неповернення внаслідок непередбачених обставин, зрозумілим є намагання банку кредитувати лише перевірених позичальників, які добре себе зарекомендували. Однак в умовах нестабільності економіки таких клієнтів обмаль, і обмежитися лише ними означає поставити під сумнів діяльність банку як кредитної установи. Тому доцільно не втрачати можливості нарощувати обсяг позичкових операцій і за рахунок тих клієнтів, яким властивий підвищений ризик. Адже саме для них характерна більша дохідність порівняно зі слаборизиковими. Зв'язок між дохідністю операцій банку і його ризиком у спрощеному варіанті можна виразити прямолінійною залежністю (див. рис. 1). Беручи до уваги існування обернено пропорційної залежності між величиною ризику і дохідністю кредитних операцій, кожний банк у центр кредитної політики має ставити забезпечення збалансованості між ризиковістю та обережністю. Надмірна (невиправдана) ризиковість посилює падіння дохідності банку внаслідок неповернення боргів, а то й невиклати процентів, тоді як перебільшена обережність знову-таки не дає змоги використати значну кількість прибуткових можливостей.

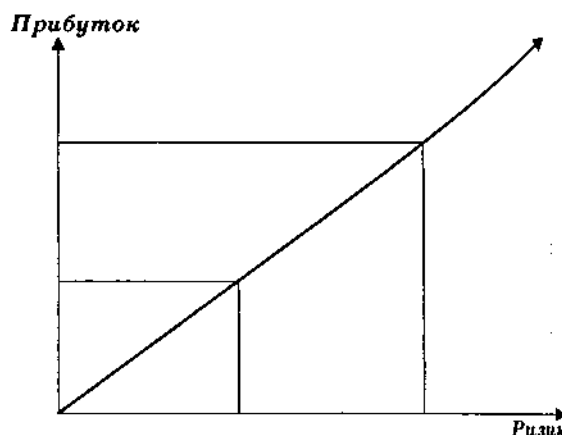

Рис. 1. Дохідність банку і ризик

Виходячи з вищевказаного графіка, ризик ніколи не може дорівнювати нулю, але банк все-таки має визначити його об'ємні характеристики. Головне не перевищити визначеної величини ризику, після якої вже порушується пряма пропорційна залежність (пряма лінія набуває окреслення параболи) і виникає небезпека тільки зазнати збитків, не вийти із зони допустимого ризику.

Схожі проблеми властиві багатьом країнам Східної Європи. Так, у Чехословаччині усунення сумнівної заборгованості з балансів банків- правонаступників колишніх державних банківських установ розпочали в 1991 р. Для цього всі старі зобов'язання перевели до єдиного (консолідаційного) банку, де планувалося зосередити всі проблемні кредити. Передбачалося, що комерційні банки мають якомога скоріше зосередитися на реалізації нових господарських можливостей і, таким чином, сприяти загальноекономічному зростанню. Позбувшись старих зобов'язань, банки отримали від уряду довгострокові державні облігації і чималі капітальні інвестиції. Всього чеські банки отримали державну допомогу на суму 4,5 млрд дол. США, або 12 % ВВП за 1994 р.² Але, незважаючи на це, протягом деякого часу було накопичено нові сумнівні позики, частка яких сьогодні становить 15—40 % сукупного кредитного портфеля. Досі уряд контролює значні пакети акцій колишніх державних банків, які, у свою чергу, володіють чималими пакетами акцій сво-

¹ Бюлетень Національного банку України. — 2001. — № 1. — С. 28; Бюлетень Національного банку України. — 2001. — № 9. — С. 27.

² Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. Акселя Зіденберга і Лутца Хоффмана. — К.: Фенікс, 1998. — С. 239.

їх боржників. Отже, процес реструктуризації чеської економіки просувається набагато повільніше, ніж передбачалося; одним із симптомів її низької конкурентоспроможності стала різка девальвація чеської крони навесні 1997 р.

У Польщі проблемою старих зобов'язань не займалися до березня 1993 р., коли її вирішення пов'язали із загальною реструктуризацією корпоративного сектору. Банки на підставі своїх балансів за 1991 р. виділили зі своїх кредитних портфелів безнадійні й сумнівні позики. Створивши відповідні резерви, вони отримали від уряду капітальні інвестиції, що допомогли довести показник власних коштів до 12 %, і вже тоді приступили до реструктуризації проблематичних позик. Для цього позикодавці утворювали кредитний комітет на чолі з головним банком. Рішення кредитного комітету за заявками щодо реструктуризації сумнівної заборгованості схвалювалися більшістю голосів і приймалися до виконання урядом, який у більшості випадків виступав основним кредитором. Кредитні угоди, що укладалися з боржниками, звичайно передбачали перетворення державних підприємств на відкриті акціонерні товариства та заходи щодо раціоналізації їхньої діяльності, укладення нового графіка погашення боргів і, у чверті випадків, переведення частини боргу в акції. Всі заявки щодо реструктуризації сумнівної заборгованості, рішення за якими не вдавалося прийняти протягом 12 місяців, продавалися або передавалися на розгляд судових органів для започаткування процесу банкрутства. У цій моделі обсяг капітальних інвестицій уряду було визначено ще до того, як розпочався процес класифікації сумнівної заборгованості — таким чином, банки були зацікавлені справді глибоко переглянути свої кредитні портфелі. При цьому проблематичні кредити залишалися на їхній відповідальності. Оскільки працівники банків брали безпосередню участь в аналізі їхніх кредитних портфелів, новий початок означав не лише очищений від проблематичних позик баланс, а й наявність кадрів, ознайомих із сучасною практикою кредитної оцінки. На впровадження польської моделі реструктуризації заборгованості було витрачено 2,5 млрд дол. США, або 3 % ВВП 1994 р. За оцінками спеціалістів, сьогодні частка проблематичних позик становить 12 % загального кредитного портфеля всіх банків³.

В Угорщині уряд спочатку сподівався, що ситуація владнається сама собою, під впливом ринкових механізмів. Вважалося, що банки самостійно вирішать проблему сумнівної заборгованості, компенсуючи її за рахунок високих процентних доходів. Але за відсутності

потужного банківського нагляду процес розвивався безконтрольно. Макроекономічна стабілізація й одночасне впровадження дуже жорсткого законодавства про банкрутство стали шоком для банківського сектору. Вплив цього шоку уряд намагався пом'якшити шляхом переведення проблематичних кредитів до консолідаційного банку. Не досягши жодних результатів у справі зменшення частки проблематичних кредитів, уряд Угорщини в 1993 р. витратив 3,5 млрд дол. США, або 10 % ВВП за 1993 р., і в 1995 р. оголосив, що єдиним шляхом подолання кризи проблематичних позик у банківському секторі є продаж банків іноземним інвесторам. Сьогодні переважну більшість угорських банків контролює іноземний капітал, а частка сумнівних позик оцінюється у 8 %⁴.

Аналіз шляхів усунення сумнівної заборгованості з балансів комерційних банків у деяких країнах Східної Європи дає змогу зробити висновки, що у випадку визнання кредиту проблемним банк повинен розробити план дій, спрямованих на повернення кредиту, який включає в себе низку заходів. Їх можна розділити на дві групи (табл. 2).

Таблиця 2. Заходи, спрямовані на виконання плану з повернення кредиту

1-ша група	2-га група
Організаційна, фінансова та інша допомога банку позичальнику	Безпосереднє повернення кредиту в якомога коротші строки
а) розробка програми зміни структури заборгованості (перегляд графіку платежів з повернення позики і виплати процентів, зміна форм кредитування та ін.); б) робота з керівництвом позичальника щодо виявлення проблем і пошуку шляхів їх вирішення; в) призначення керівників, консультантів і кураторів для роботи з підприємством від імені банку; г) розширення кредиту, видача додаткових позик, переведення боргу з "простроченого" на поточний; д) збільшення власного капіталу банку за рахунок власників або інших сторін; е) одержання додаткової документації, можливих нових гарантій та ін.	а) розробка і реалізація плану поліпшення виробничої діяльності позичальника; б) продаж частки позичальника третій стороні; в) звернення до гарантів і поручителів; г) застосування заходів правового характеру; д) оформлення документів про банкрутство та ін.

Проаналізувавши вищезазначені заходи, на нашу думку, можна виділити два основні методи управління проблемними кредитами — реструктуризацію і ліквідацію (табл. 3).

³ Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. Акселя Зіденберга і Лутца Хоффмана. — К.: Фенікс, 1998. — С. 239—240.

⁴ Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. Акселя Зіденберга і Лутца Хоффмана. — К.: Фенікс, 1998. — С. 240.

Таблиця 3. Способи роботи банків з проблемними кредитами

<p>1. Реструктуризація кредитної заборгованості</p> <p>а) розробка і реалізація плану поліпшення виробничої діяльності позичальника. Модифікація кредитного договору;</p> <p>б) погашення заборгованості за рахунок зміни зобов'язань, у тому числі шляхом:</p> <ul style="list-style-type: none"> • надання нового кредиту в погашення заборгованості за діючим кредитним договором (рефінансування); • уступка права вимоги. Сек'ютиризація кредитів; • переведення боргу; • зміна проблемної заборгованості за кредитом на вексельні зобов'язання третіх осіб; • викуп банком основних засобів, готової продукції чи інших активів позичальника для власного користування або з наступною передачею у фінансовий лізинг. Укладення угоди про зворотний викуп предмета застави; <p>в) погашення заборгованості без зміни умов кредитного договору, в тому числі шляхом погашення заборгованості позичальника за рахунок кредитування його дебіторів;</p> <p>г) реалізація предмета застави;</p> <p>д) погашення боргу перед банками третіми особами</p>
<p>2. Ліквідація проблемних кредитів</p> <p>а) звернення в суд;</p> <p>б) виконання судового рішення;</p> <p>в) банкрутство позичальника</p>

На першому етапі банк і позичальник співпрацюють як справжні партнери. Вони укладають додаткову (модифіковану) угоду, за якою позичальнику надається відстрочка у погашенні кредиту на період коригування ним господарської діяльності з метою одержання коштів для повернення боргу. За домовленістю банк може здійснювати різні функції. Іноді він обмежує активність позичальника, наприклад, стосовно придбання нового обладнання чи розширення виробництва. Рестрикціям з боку банку можуть підлягати і витрати фірми на виплату грошових винагород працівникам. В інших випадках банк безпосередньо бере участь в управлінні фірмою. Це може відбуватися або у вигляді делегування співробітників банку в раду директорів компанії з наданням їх контрольних функцій, або у формі рекомендацій здійснити кадрові зміни в керівництві. Фірма погоджується на такі санкції, сподіваючись на поліпшення свого фінансового стану. Крім того, у модифікованій угоді може ставитися питання про додаткове забезпечення кредиту, якщо банк вважає, що наявне забезпечення недостатньо захищає його інтереси.

Рефінансування полягає в наданні позичальнику нового кредиту в погашення заборгованості за чинним кредитним договором, у тому числі за процентами. Рефінансування може здійснюватися банком стосовно позичальників, що мають добру кредитну історію, задовільний фінансовий стан, але через нестачу власних коштів не можуть здійснити повного погашення за-

боргованості у визначені кредитним договором строки.

Уступка вимоги полягає в продажу банком заборгованості за кредитом третій стороні (новому кредиту) на підставі укладеного між банком і новим кредитором договору уступки права вимоги та умови сплати останнім суми уступленої вимоги. Умови договору уступки вимоги можуть передбачати порядок сплати вартості уступленої вимоги в розстрочку за умови забезпечення зобов'язань нового кредитора за договором уступки права вимоги заставою ліквідного майна або іншим видом забезпечення. Залежно від фінансового стану боржника, класифікації кредиту та економічної доцільності для банку продаж боргу може здійснюватися з дисконтом. Укладення договору уступки вимоги не передбачає згоди боржника.

За рахунок продажу кредитів банк має змогу повернути кошти, спрямовані в кредитні вкладення (повністю або частково). Ефект від здійснення таких операцій різнобічний. По-перше, за рахунок продажу активів із низькою прибутковістю вивільнюються ресурси для фінансування більш прибуткових активів; по-друге, продаж активів уповільнює зростання банківських активів, що допомагає керівництву банку досягати кращого балансу між збільшенням банківського капіталу та ризиком, пов'язаним із кредитуванням; по-третє, зменшуються відповідні статті балансу банку.

Однією з поширених у деяких країнах форм продажу банками своїх кредитних вкладень є так звана сек'ютиризація кредитів⁵. Сек'ютиризація — це: 1) продаж банком виданого кредиту, тобто передача прав щодо отримання основного боргу і процентів за ним покупцю кредиту; 2) заміщення традиційних форм банківського кредиту випуском на ринок цінних паперів. Трансформація кредитів у цінні папери дає банку змогу вивести з балансу частину ризикованих кредитів. Здійснюючи сек'ютиризацію, банк пропонує для продажу не самі кредити, а цінні папери (фінансові активи), випущені під ці кредити. У міру того як позичальники сплачують ці активи (повертають суму основного боргу та нараховані проценти), потік доходів спрямовується до власників цінних паперів.

Переведення боргу оформляються тристороннім договором між первинним боржником, новим боржником і банком. У договорі визначаються сума боргу, підстави його виникнення, умови забезпечення та відповідальність сторін. При підписанні договору переведення боргу може оформлюватись новий договір забезпечення.

Погашення заборгованості за кредитом може здійснюватись шляхом придбання у позичальника за договорами купівлі-продажу век-

⁵ Олексієнко С. Управління ризиками в системі банківського менеджменту // Банківська справа. — 1998. — № 2. — С. 26.

селів, платниками за якими є дебітори позичальника, з наступним проведенням взаємозаліку зустрічної заборгованості за кредитом із вищезазначеними договорами купівлі-продажу. З метою захисту інтересів банку векселі, за рахунок придбання яких планується погашення заборгованості за кредитом, мають бути оформлені відповідно до вимог чинного законодавства, мати товарний характер та достатню ліквідність. Для забезпечення повної ліквідності вищезазначених векселів рекомендується проведення банком їх попередньої доміциляції, яка полягає в резервуванні коштів векселедавця на їх погашення на окремому рахунку в банку на підставі укладеної між банком та векселедавцем угоди про доміциляцію векселів. Погашення векселя здійснюється шляхом списання банком коштів на погашення векселя з рахунка, на якому депонуються кошти за доміциляцією.

За наявності у позичальника майна, яке може придбати банк для власного використання (нерухомість, транспортні засоби, обладнання тощо), або працюючого високоліквідного технологічного обладнання, яке можна передати у фінансовий лізинг, заборгованість за кредитом може бути погашена за рахунок придбання банком цього майна з подальшим проведенням взаємозаліку зустрічної заборгованості. Сторони укладають договір купівлі-продажу майна та акт про залік зустрічної заборгованості, а майно оприбутковується на баланс банку за актом приймання-передачі. У подальшому отримане за рахунок погашення боргу майно можна передати у фінансовий лізинг позичальнику або третій особі на підставі відповідного договору фінансового лізингу.

Один зі шляхів набуття права власності на майно боржника полягає в укладенні договору про купівлю-продаж майна боржника із зобов'язанням його зворотного викупу за задале-

гід обумовленою ціною та в обумовлені терміни. Суть такої угоди полягає в тому, що банк купує у позичальника визначене майно і водночас зобов'язується продати його боржнику через певний строк за певну ціну.

У банківській сфері практикують одночасне укладення таких договорів: кредитного; купівлі-продажу майна; попереднього договору про зворотний викуп⁶.

За наявності дебіторів позичальника, які мають потребу в поповненні обігових коштів і можуть оформити в заставу високоліквідну продукцію, кредит може надаватись одному або декільком із них. Відповідними кредитними договорами в такому випадку має передбачатись спрямування наданих кредитних коштів або їх частини позичальнику, заборгованість якого реструктуризується, з наступним спрямуванням коштів на погашення заборгованості перед банком.

Якщо жоден із розглянутих заходів не дає реальної можливості повернення кредиту, банк може використати процедуру ліквідації компанії-боржника. Ліквідація — це останній захід банку, який означає приховане визнання того факту, що банк припустився помилки, надавши кредит, та вчасно не вжив виправних заходів. У будь-якому разі проведення ліквідації свого клієнта в цілому не поліпшує репутацію банку. Компанію можна ліквідувати шляхом її продажу як діючого підприємства або через розподіл та продаж частинами. Іноді процес ліквідації триває досить довго, оскільки потребує відповідного судового рішення, створення ліквідаційної комісії, розгляду претензій усіх кредиторів та організації продажу активів компанії. У деяких випадках банки лише через 2—3 роки повертають свої кредити.

⁶ Голуб В. Концептуальні підходи до управління проблемними кредитами в комерційних банках // Вісник НБУ. — 2000. — № 2. — С. 57.